

стихотворений в прозе поета с классическим стихосложением. Отмечается сходство стихотворений в прозе В. Слапчука с верлибром и версе.

Ключевые слова: версификация, поэзия в прозе, синтагма, метр, рифма, ритм.

Chuy Sergii. *Vasyl Slapchuk's Poetry in Prose Versification Peculiarities.* In the given article the literary interpretation of the term «poetry in prose» is generalized, and the features of poetry in prose and other poetic and prosaic forms that have rhythmic organization are differentiated. The author analyzes poetries in prose from Vasyl Slapchuk's poetry-book «Silence is adressed to me». Their verse elements functioning is researched, first of all, meter, rhyme, lexical and syntactic repetitions. Attention is also paid to the poetries in prose features as a lyric form (subjective expression or experience, small volume, fragmentaryness or plot absence, emotion increasing, tendency to rhythmic efficiency). Conclusions are based on the strong poetry in prose connection with classic versification. Vasyl Slapchuk's poetry in prose similarity with vers libre and verse is marked.

Key words: versification, poetry in prose, syntagma, meter, rhyme, rhythm.

Стаття надійшла до редколегії
24.09.2015 р.

УДК 398.3

Інна Швед

Да пытання паэтыкі прасторы: семіятызацыя ўсходу ў беларускім фальклоры¹

У статці досліджено питання семіотизації Сходу як сторони світу. Історико-генетичне вивчення, зорієнтоване на діахронічне й парадигматичне вивчення «мови» простору як цілісного феномену знаково-символічної системи білоруського фольклору, доповнюється функціонально-семантичним дослідженням. На білоруському фольклорно-етнографічному матеріалі XIX – початку XXI століть розкриваються особливості реалізації символіки Сходу як елемента просторового коду в різних ритуально-значимих ситуаціях сімейної, календарної, оказіональної обрядовості й буденного життя, а також усно-поетичних текстах. Особливу увагу приділено дослідженню дискурсу семіотизації цієї частини світу в народно-медичних і матримоніальних магічних практиках та відповідних замовляннях, де елемент просторового коду має першорядне значення, повернення обличчя і рух на Схід виступає стрижневою лінією ритуальної поведінки, реалізує, серед іншого, ідею «новизни», «чистоти», яка відсилає до космо- й антропогонічної ситуації першопочатку, «золотого віку», коли новостворений світ був чистим, гармонійним, досконалим. Розгляд різних обрядово-текстових реалізацій символіки Сходу дає підставу зробити висновок, що його «міфоритуальний ресурс» пов'язаний з актуалізацією позитивних значень.

Ключові слова: семіотизація, Схід, міфопоетична модель світу, білоруський фольклор.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Прастора ў ментальным вымярэнні, яе сакралізацыя і арганізацыя ў разнастайных абрадах, значэнні і функцыі, якія прыпісваюцца ў народнай культуры пэўным прасторавым адзінкам, традыцыйна прыцягваюць увагу фалькларыстаў, этнографістаў, этналінгвістаў, мастацтвазнаўцаў, антрапологаў, археолагаў. Прастора як адна з базавых светапоглядных катэгорый сярэднявечнай культуры абагульнена ахарактарызаваная А. Гурэвічам у стаўшай класічнай працы «Катэгорыі сярэднявечнай культуры». Адметнасці прадметна-вобразнага ўспрымання прасторы сярэднявечным чалавекам слухна трактуюцца слынным медыявістам як вынік уплыву на іх геаграфічных, сацыяльна-эканамічных, культурна-рэлігійных фактараў [1]. Прынцыпы семіятызацыі прасторы міфапаэтычным мысленнем раскрываюцца ў фундаментальных працах прадстаўнікоў Тартуска-Маскоўскай семіятычнай школы (Ю. Лотман, Вяч. Іваноў, Ул. Тапароў, Б. Успенскі, Т. Цыўян і інш.). На слухную думку даследнікаў, спецыфікай архаічнага разумення навакольнага свету выступае

© Швед І., 2015

¹ Гэтае даследаванне праведзена ў межах задання «Структурно-типологічныя параметры кодаў міфопоэтычнай карціны міра беларусав (па фольклорным запісам XIX–нач. XXI вв.)», якое выконваецца па ДПНД «Історыя, культура, грамадства, дзяржава» на 2011–2015 гг. згодна заданню «Народнае творчасць у сацыякультурных умовах сучаснай Беларусі: рэгіянальнае многабар'іе і межславянскія сувязі фольклора і постфольклора», № дзяржрэгістрацыі 20140200 ад 14.03.2014 г.

суіснаванне прасторы і часу ў форме хранатопу, рэчыўнасць, апрадмечанасць прасторы, а таксама яе ўспрыняцце не толькі як крыніцы жыццёвых рэсурсаў, але, што важна для нашага даследавання, як тэкставай, знакавай рэальнасці. Тады асобныя семіятызаваныя чыннікі гэтак успрынятай прасторы мы можам трактаваць як адмысловыя словы прасторавага тэксту-палатна.

У агульнаславянскім маштабе на новым узроўні этналінгвістычнай навукі агульныя ўяўленні аб прасторы як катэгорыі культуры, семантыцы геаграфічнага асяроддзя, міфалогіі і сімваліцы прасторавых адзінак ахарактарызаваны М. Талстым, С. Талстой, А. Леўкіеўскай, І. Сетакавай, Т. Агапкінай і іншымі расійскімі этналінгвістамі ў артыкулах этналінгвістычнага слоўніка «Славянские древности» (Т. 1–5; 1995–2014). Апазіцыі «ўсход – захад» прысвечаны аднайменны слоўнікавы артыкул М. Талстога [7], які апісвае чыннікі названай апазіцыі як краіны свету, звязаныя з сутачным з’яўленнем сонца і зменай дня і ночы. На жаль, факты беларускай традыцыйнай духоўнай культуры аўтарам зусім не разглядаюцца. На славянскім матэрыяле Т. Агапкіна, М. Андруніна, А. Плотнікава, А. Беразовіч, Ю. Крывашчапава, А. Гура распрацавалі разнастайныя мадэлі семіятызацыі, міфалагізацыі і аксіялагізацыі прасторы [5], якія могуць улічвацца пры аналізе семіятызацыі ўсходу ў фальклоры беларусаў і іншых народаў.

У сціслым выглядзе звесткі з беларускай традыцыі адносна чыннікаў прасторавага кода ў артыкулах энцыклапедыі «Міфалогія беларусаў» прадставілі У. Лобач, І. Вуглік, У. Філіпенка. У. Філіпенка пераважна на этнаграфічных фактах разгледзеў шэраг аспектаў семантыкі ўсходу як непарыўнага адзінства кароткага перыяду з’яўлення сонца над бачнай мяжой неба і зямной (воднай) паверхні, з аднаго боку, і месца, дзе яно ўзнікае, з другога. Некаторыя народныя ўяўленні беларусаў аб прасторы раскрыты ў спецыяльных працах, сярод якіх вызначаюцца грунтоўныя даследаванні Т. Валодзінай, У. Лобача, С. Санько і інш. Прынцыпова важнымі для разумення семіётыкі прасторы, як слухна адзначае У. Лобач [3, с. 44], стаюць наступныя палажэнні: 1) абыдзённая прастора ў міфапэтычнай (традыцыйнай) карціне свету ёсць дыскрэтнай, бо канстытуыраваная дыскрэтнымі матэрыяльнымі аб’ектамі; 2) прастора, адлюстраваная мовай, заўсёды можа быць пачуццёва ўспрынятая чалавекам у рэальным жыцці; 3) прастора ёсць гетэрагеннай (якасна разнароднай), што вынікае з вобразна-пачуццёвага характару яе ўспрымання чалавекам міфапэтычнай традыцыі; 4) структурна і сімвалічна прастора ізаморфная часу і здольная «апрадмечваць» яго, але і сама мае «часавы» характар; 5) прастора ўспрымаецца чалавекам як канцавая, лімітаваная межамі; 6) успрынятая чалавекам прастора заўсёды мае антрапацэнтрычную арыентацыю; 7) прастора можа існаваць у рэальным і ментальным вымярэннях.

Нягледзячы на значныя набыткі ў раскрыцці асаблівасцяў народных уяўленняў беларусаў аб прасторы, не ўсе кампаненты прасторавага кода беларускай міфапэтычнай карціны свету ўсебакова ахарактарызаваны, у прыватнасці адсутнічае спецыяльнае даследаванне семіятызацыі ўсходу. Адзначым таксама, што даныя такой важнай крыніцы інфармацыі для рэканструкцыі прасторавага кода міфапэтычнай мадэлі свету, як беларускі фальклор, уведзены ў навуковы ўжытак і прааналізаваны далёка не поўна. **Мэта** гэтага артыкула – спроба звужэння названай лакуны праз характарыстыку семіятызацыі ўсходу ў беларускім фальклоры пры дапамозе функцыянальна-семантычнага і гісторыка-генетычнага метадаў.

Выклад асноўнага матэрыялу й абгрунтавання атриманых рэзультатів даследавання. Аналіз шырокага кола беларускіх этнаграфічных і фальклорных матэрыялаў паказвае, што фальклорная мадэль свету можа арыентавацца па восі поўдзень – поўнач ці «на ўсе чатыры стараны», як у замове: «Ад усхода да захода, ад поўначы да поўдня... пралягла пуць-дарожанька, усім дарожкам старшая» [2, с. 368, 380]. Чатырма бакамі (куткамі) характарызуецца найважнейшы чыннік культурнай прасторы – хата, структура якой карэлюе з светабудовай і сацыяльнай структурай. Памяшканне з іншай колькасцю бакоў (куткоў) малоецца ў розных жанрах фальклору, у першую чаргу замовах, як «чужое», іншасветнае, сакральнае – нечалавечае. Шэраг магічных працэдур заканчваецца тым, што хворы (ці сакральны памочнік) кладзе зямныя паклоны «ва ўсе чатыры бакі», сярод якіх найважнейшым з’яўляецца ўсход.

Семіятызацыя ўсходу як часткі свету звязана з ужо згаданым вышэй успрыманнем у непарыўным адзінстве кароткага перыяду сутачнага з’яўлення сонца над бачнай мяжой неба і зямной (воднай) паверхні, з аднаго боку, і месца, дзе яно ўзнікае, з другога. У міфапэтычнай свядомасці, якая паслядоўна не вылучае прастору і час, усход – пазітыўны хранатоп. Найбольш выразна сутнасць усходу як хранатопу, паводле слухных назіранняў У. Філіпенкі [8], праўляецца ў замоўнай практыцы, калі, напрыклад, для поспеху замаўлення паграбуецца выконваць яго раніцай і звяртацца на ўсход. Адзначым, што менавіта ў тым баку часта размяшчаюцца сакральна вылучаныя аб’екты, якія маюць вогненна-сонечную семантыку і, натуральна, само сонца. Прыкладам сказанаму могуць быць прысушкі «На разженье девичьего сердца»:

«Встану я, раб Божий (такой-то) благословясь, пойду перекрестясь, из избы дверями, из двора воротами в чистое поле, погляжу и посмотрю под восточну сторону; под восточной стороной стоят три печи: печка медна, печка железна, печка кирпична. Как они разожглись и распалились от неба до земли, разжигаются небо и земля и вся подселенная, так бы разжигало у рабы Божией (такой-то) к рабу Божию (такому-то) лёгкое и печень, и кровь горячу. Не можно бы ей ни жить, ни быть, ни пить, ни есть, ни спать, ни лежать, всё на уме меня держать. Недоговорены, переговорены, прострелите, мои слова, пуце острого ножа и рысьего когтя» [ФЭАБ; Дзягелец Бярозаўскага р-на]; «Лягу я, раб божий (имя), помолюся. Стану – благословлю, умоюсь я росой, утрусь престольною пеленою, пойду я из дверей в двери, из ворот в ворота, выйду в чисто поле, в зеленое поморье, стану я на сырую землю, погляжу я на восточную сторонушку, как красное солнышко воссияло. Приникаются имхи к черной грязи, так бы прилежала, присыхала раба божия (имя) ко мне, рабу Божему (имя), очи в очи, сердце в сердце, мысли в мысли. Спать она не соспала, гулять бы она не загуляла. Аминь тому сему» [ФЭАБ; Шаломічы Пінскага р-на].

У падобных кантэкстах часта актуалізуюцца проціпастаўленне ўсходу і захаду і іх карэляцыя з членамі апазіцыі «перад – зад», «верх – ніз», дзе захад звязаны з задам, нябачнай прасторай за спіной чалавека, нізам, завяршэннем цыклу, смерцю, а ўсход – з перадам, святлом, верхам (ясным небам). Гэтыя проціпастаўленні нярэдка з'яўляюцца глыбіннымі структураўтваральнымі элементамі абрадавых тэкстаў і апелуюць да апазіцыі «шчасце – няшчасце». У магічных кантэкстах важным, пазітыўна асэнсаваным момантам стае паварочванне тварам на ўсход, асацыяваны з сонцам, ясным небам і спрыяльнымі для чалавека сакральнымі сіламі: «Встану я, раб Божий, благословясь, пойду перекрестясь, из дверей в двери, из дверей в ворота, в чистое поле, стану на запад хребтом, на восток лицом, позрю, посмотрю на ясное небо...» [ФЭАБ; Дзягелец Бярозаўскага р-на]. У аснове семіятызацыі ўсходу ляжыць яго сувязь з нараджэннем («узыходам») жыццядайнага дзённага святла (дзённага святла) і адпаведна з ідэямі пачатку, маладосці, нарошчвання вітальных патэнцый, жыцця ўвогуле, і тут важнае значэнне набывае актуалізацыя агульнаміфалагічнай карэляцыі мікра- і макракосму. Адаведна ў большыні кантэкстаў усход надзяляецца станоўчай сімволікай (часам у пары з поўднем) і проціпастаўляецца захаду (у пары з поўначчу). Гэта датычыць і народна-хрысціянскіх уяўленняў, якія адлюстраваны ў шматлікіх вуснапаэтычных тэкстах. Так, «тры цары» прыносяць дары нованароджанаму Хрысту з усходу: «Ныне, Адаме, возвеселися! // Евапрамати, от слёз отряси! // На которого вы ждали // И с тоскою ожидали, // Ныне с Девы предъизбранной // В Вифлееме в малодоме // Родился, явился. // Ему цари несут дары – золото и шипро, // Ливан, смирну от восток...» [ФЭАБ; Астремечава Брэсцкага р-на]; «Христос родился, Бог воплотился, // Ангели спявають, царие витають, // Паклон отдают, пастырие грають, // Чудо, чудо повидають... // Три царие, три царие // От востока приходят, // Смирну и ливан, смирну и ливан // И золото приносят, // Царю и Богу, Царю и Богу // Тое все даруют...» [ФЭАБ; Салава Драгічынскага р-на]; «...Іосіф-старэц // Весэліць дзіятко, // Ой, люлі, люлі, // Нашэ голубятко. // А й із ісходу // Славу днесь доносяць, // Ліван і смірну // У вертэп прыносяць» [ФЭАБ; Чэрск Брэсцкага р-на]. Станоўчая ацэнка ўсходняга боку, які звязаны з касмічным верхам (гл. характэрны выраз «высота востока»), сягае роўню сонца, нябёсаў, выразна выяўлена ў наступным малітоўным кантэксте: «Рожджество Твое, Христе Божэ наш, // Возсия мирови свет разума... // Учахуся Тебе кланяются, // Сонцу правды, и Тебе ведети // С высоты востока. // Господи, слава Тебе» [ФЭАБ; Альха Брэсцкага р-на]. Семіятызацыя ўсходу рэалізуецца, такім чынам, як у гарызантальным, так і вертыкальным вымярэннях, прычым калі актуальнай стае нябесная праекцыя ўсходу, эксплікуецца матыў аддаленасці гэтай сакралізаванай часткі прасторы. Функцыянальнасць разглядаюцца вобраза, такім чынам, абумоўлена і тэмпаральным, і прасторавымі матыўцамі.

ўсход, звязаны з верхам, святлом, зарой, сонцам (яго ўзыходам), выступае месцам лакалізацыі Бога і прадстаўнікоў боскай сферы (у прыватнасці, Божай Маці), а таксама сакральных персанажаў тыпу «старычка». Менавіта «з-пад восточнай зары», праводле замоў, з'яўляюцца сакральныя памочнікі («У восточной старане стаіць Божая цэркаў, у ётай цэркві залатой прэстол, на залатом прэстоле сам Ісус Хрыстос, прысвятая гаспажа...», «З восходу сонца на запад сонца ідзе старычок», «Адкуль сонца ўзыходзіць,... адтуль Божая мацер на мой двор прыходзіць», «Ад усходу сонца да заходу шла святая Пяцінка Праскавея»). Сакральныя памочнікі, што з'яўляюцца з усходу, могуць быць не толькі антрапаморфнымі, але і арнітаморфнымі, як у замове «ад крыві» і «ад парэзу»: «...з-пад восточнай зары ляцяць тры вараны – родныя браты, нясуць яны дванаццаць ключоў і дванаццаць замкоў; і замыкалі яны, і запіралі яны воды і рэкі, і моры, і руччы, і руднікі; замкнулі яны, запёрлі яны раб божага (імя)...» [2, с. 162]. Паводле прысушкі, «у падушходняй стане стаіць хата, пасярод хаты ляжыць дашка, пад дашкой таска» [2, с. 373].

Падобныя ўяўленні абумовілі прасторавае ўзгадненне з усходам многіх штодзённых і рытуальных аспектаў жыцця чалавека традыцыйнага грамадства [8, с. 486], функцыянаванне ўсходу як культурна значнага стэрэатыпу. Хата ставілася гэтакім чынам, каб яе вокны абавязкова выходзілі на сонечны бок, г. зн. і на ўсход. Таму, паводле Е. Раманава, часам нават здаралася, што яны не выходзілі на вуліцу (у выпадку, калі тая ляжала да поўначы). Такая арыентацыя хаты азначала, што нярэдка на ўсходзе размяшчалася покуць (цыт. па [8]). Не менш істотны і той факт, што менавіта каля ўсходняга акна лакалізуюцца сакральныя прадметы, абрадавыя атрыбуты, ладзіцца рытуальнае ўжыванне ежы. «*Ёлку ставылы на Коляду, в вэчор, а на Новы год нэ ставылы. Ставылы коля окна, шо выходыць на восход. На стыл стэлылы сіно, накрывалы скатеркою. І на тое сіно вжэ ставылы ёлку... Сіно стэлылы оттого, шо як Божса Маты вродыла Ісуса, то положила ёго в яслі на сіно. І на тэму столі таксамэ і йлы*» [ФЭАБ; Альха Брэсцкага р-на]. У пярэднім, чырвоным, куце, скіраваным на ўсход, вісяць іконы з ручнікамі, могуць знаходзіцца шклянкі з асвятчанай вадой ці алеем, лампада, ладан, прасфара, асвятчаная зёлкі, вербачка, першы сноп, пустыя пісанкі і крашанкі, свяшчэнныя кнігі, крыжы, свечкі, вялікая свечка, якую раз на год у прастольных святых ўрачыста пераносяць з хаты ў хату. У наш час каля ікон часта размяшчаюцца фотаздымкі сямейнікаў, асабліва гэта тычыцца тых, хто жыве па-за бацькоўскай хаты.

У рамках сямейнай абраднасці лічылася неабходным, каб «радзіха» з дзіцём клаліся галовамі на ўсход (ці поўдзень), туды, дзе знаходзіцца чырвоны кут, вісяць іконы. Гэта мусіла засцерагчы людзей ад нячысцікаў (хваробаў). Больш за тое, паўсюдна на Беларусі падобная рэкамендацыя засцерагальнага характару адрасавалася (і адрасуецца дагэтуль) усім, хто дбае пра сваё здароўе [8]. Арыентацыя на ўсход – чырвоны кут – абавязковы чынік многіх лекавых працэдур, а прадметы, узятыя з покуці, надзяляюцца гаючымі і апатрапейнымі ўласцівасцямі. Прыкладам, каб вылечыць дзіця ад псоты, раілася на заходзе сонца выцягнуць са страхі з панадворка «з покутнаго вугла» няютную колькасць саломінак і падкуруць імі. Чырвоны кут, звязаны з душамі продкаў, успрымаўся як захавальнік дабрабыту, плоднасці, багацця сям'і, нездарма на Берасцейшчыне ваду пасля мыцця дзяжы вылівалі пад чырвоны кут з вонкавага боку хаты; ва ўсходніх славян пад кут, што выходзіў на ўсход ці поўдзень, пры закладцы хаты клалі хлеб і манеты. Згодна з славянскай традыцыяй, нябожчыкаў беларусы хаваюць нагамі на усход, г. зн. памерлага скіроўваюць у той бок, дзе знаходзіцца вырай [8].

Як паказвае экспедыцыйны досвед, усходняя арыентацыя яшчэ і сёння можа выступаць абавязковым патрабаваннем выканання многіх мантычных актаў, у прыватнасці матрыманняльных варожбаў: «*Выходылы на поріг, ставалы ліцом до восходу і кыдалы ботінок. В які бік нуском впадэ – туды і замуж пуйдэш*» [ФЭАБ; Альха Брэсцкага р-на]. На ўсход звяртаюцца з малітвамі – моляцца перад скіраванымі ў гэты бок царкоўным алтаром і абразамі ў хаце. Беларусы Падзвіння лічылі, што нават ваўкалакі, калі кладуцца спаць або падымаюцца, выноць на ўсход («гэта малітва»). У той бок, дзе «краснае сонейка зьяе», адрасуюцца просьбы аб дапамозе ў замаўленні, туды, як адзначалася вышэй, з надзеяй скіроўваюць позірк улюбёных без узаемнасці – гл. прысушку: «*Лягу я, раба Божая (імя), памалюся, устану я, благаслаўлюся, памыюся я расою, вытруся я прастольнаю пеляною, пайду я з дзвярэй у дзверы, з варот у вароты, выйду я ў чыстае поле, у зялёнае памора. Стану я на сырую зямлю, пагледжу я на ўсходнюю старану. Як краснае сонейка зьяе, прыпкаяе мхі і балоты, чорныя гразі, так і ты прыбягай ка мне, прысыхай, раб Божы (імя), ка мне, рабе Божай (імя). Вочы ў вочы, сэрца ў сэрца, мыслі ў мыслі. Спаць бы ён не засыпаў, гуляць бы ён не гуляў, а ўсё б ка мне прыбягаў. Амінь, слава табе*» [ФЭАБ; Падлессе Ляхавіцкага р-на]. З ўсходу – з-пад жаркага сонца – чакаюць паратунку ад хваробаў – толькі цякучая з усходу на захад рака можа вынесці з чалавечага свету немачы, і гэта, верагодна, адсылае да сакральнага першаўзору: «Цякла рэчка сы вастока з-пад жаркага сонца. Яна цякла ракамі-берагамі, белае карэнне вымывала, у (імя) урокі-ўлёкі вымала...» (Веткаўскі р-н) [8]. Рух (цячэнне вады), скіраваны з пазітыўна ацэненага ўсходу (= выраю), на захад (асацыяваны з засветамі, пеклам), такім чынам, трактуецца як станоўчы, мае апатрапейны, лекавы, прафілактычны характар. У аснове такой трактоўкі – уяўленні пра паўтарэнне руху сонца, выдаленне немачы з чалавечага свету разам з заходзячым сонцам.

Не толькі ў беларусаў, але і іншых славян, як шырока адзначаецца ў літаратуры пытання, у шэрагу рытуалаў і вераванняў дзеянне, скіраванае з усходу на захад, успрымалася як станоўчае, а ў адваротным кірунку – адмоўнае. Між тым, у беларускім матэрыяле сустракаюцца супрацьлеглыя рэкамендацыі, калі рытуальны рух менавіта на ўсход абяцаў шчаслівы зыход справы. Напрыклад, на Быхаўшчыне «да заручын і вянца» дзяўчына павінна апранацца ў бліжэйшай суседняй хаце, але, ідучы туды, яе твар павінен быць павернуты толькі на ўсход. Каб адпомсціць ліхадзею, беларусы Падзвіння і Случчыны лічылі

неабходным ахвяравацца на жыдоўскія школы, рухаючыся на ўсход (ці поўдзень) [8]. Невыпадкова і сімвалічнае замыканне вёскі з мэтай захавання шлюбнага патэнцыялу адбывалася праз колавы рух хлопцаў вакол яе на ўсход сонца. Рабілася гэта пасля таго, як жанчыны памнуць лён у Чысты чацвер [6, с. 211]. У гэтым плане цікавыя таксама палявыя сведчынні пра выгнанне зімы з «захаду на ўсход»: «На Масленіцу піклі не бліны ў нас, а піклі жаваракоў, такія бы пічкі-булочки. А вечарам дзеці ходзілі зіму прогоняць. Од Міхося і до Нопаеных, аж до леса гонілі, туды з запада на восток. А много назбіраецца дзецей, одны по одному боку, другія по другому і прыговорвалі: “Ідзі, зіма, до Косова – // Там тебе сена паношена. // Ідзі, зіма, ў Заполле – // Там пірогі на колле. // Ідзі, зіма, на вулочку – // Там тебе додут булочку”» [ФЭАБ; Боркі Бярозаўскага р-на]. Паводле метэаралагічных прыкмет, усход, нягледзячы на яго міфапаэтычную карэляцыю з поўднем, сонцам, можа асацыявацца з холадам: «На Пакроў (14 кастрычніка) вецер з усходу – зіма халодная» [ФЭАБ; Рубель Столінскага р-на]. Не выключана, што ў двух апошніх выпадках бакі свету разглядаюцца ў рамках жыццёвай прасторы лакальнай супольнасці, «свайго свету», а не ў межах касмалогіі ў яе агульным тыпалагічным вымярэнні.

У шэрагу кантэкстаў выразна акцэнтавана суаднесенасць усходу з мужчынскім пачаткам. Найбольш паказальным прыкладам такой асацыяцыі з’яўляецца практыка суджонкаў «спаць галавой да ўсходу», каб зачаць хлопчыка [ФЭАБ; Чэрні Брэсцкага р-на]. Апазіцыя «ўсход – захад» можа накладвацца на апазіцыю «старэйшы – малодшы (роду)», што дэманструе наступны запіс: «Магіла абвальваецца – трэба чакаць новага нябожчыка з таго самага дома. Абвальваецца з паўднёвага боку – памрэ мужчына, з паўночнага – жанчына, з усходняга – старэйшы ў доме, з заходняга – дзіця» [4, с. 239]. У вусна-паэтычных тэкстах усход праз асацыяцыю з Расіяй згадваецца як месца вайскавай службы, кірунак, куды выпраўляюцца салдаты: «Чырыз кііўскай мосток // Вызуть Ваньку на восток, // Девкі плачуть і рывуть: // – Куда ж Ванечку вызуть?!» [ФЭАБ; Прыбаравы Брэсцкага р-на].

Висновки та перспектывы подальшого дослiдження. У агульных рысах, у традыцыі беларусаў, як і іншых славян (гл. [7]), суадносіны «добры – дрэнны» вызначаюць сэнсавую сімваліку ўсходу – святасць, праведнасць, справядлівасць, дабрабыт, жыццёвасць, здароўе, першапачатковасць і захаду – нечысціня, няправеднасць, пакуты, смяротнасць, завершанасць і пад. Вектарная скіраванасць лініі «ўсход – захад» у праекцыі на вітальную шкалу міфапаэтычнай карціны свету беларусаў рэлевантная агульнай дыхатаміі «жыццё – смерць», што асабліва актуальным стае ў плане рытуальнай прагматыкі. Прычым такая семантыка ўсходу датычыць жыццёвай стратэгіі і каштоўнаснай сістэмы не толькі вяскоўцаў канца XIX ст., але і, згодна запісам некалькіх апошніх гадоў, нашых сучаснікаў. Функцыянальнасць Усходу як высокасеміятычнай адзінкі прасторы, як увасаблення яе першаснай, ідэальнай часткі, яшчэ раз даводзіць традыцыйнае ўспрыманне прасторы не як мёртвай абстракцыі, а як насычанай разнастайнымі і глыбокімі сэнсамі ды ацэнкамі. Прычым семіятызацыя ўсходу абумоўлена не толькі прасторавымі (гарызантальлю і вертыкальлю), але і тэмпаральнымі матывацыямі (параўн. замоўны выраз «васточная зара»).

Прыведзеныя вынікі і матэрыялы перш за ўсё могуць быць улічаны ў распрацоўках у галіне тэорыі і гісторыі беларускага фальклору, у прыватнасці для вырашэння навуковых праблем гістарычнай паэтыкі, рэканструкцыі найважнейшых элементаў традыцыйнай карціны свету беларусаў, комплекснага даследавання сістэмы міфапаэтычных уяўленняў аб прасторы і часе, астранамічных, метэаралагічных, ландшафтных рэаліях і пад. Перспектыва даследавання сімвалічнай «мовы» фальклору звязана з усведамленнем цэласнасці традыцыйнай культуры. Безумоўна, патрабуецца распрацоўка дасканалай метадыкі параўнальных даследаванняў, прымяняльнай да любой славянскай народнай традыцыі, сістэматызацыі адпаведных матываў і сімвалаў. Мэтай падобных даследаванняў можа стаць аб’ёмная інтэгральная рэканструкцыя сімвалаў славянскай культуры як асобнай макрасістэмы, сістэмнае вывучэнне карціны свету, мадэлі свету старажытных славян, рэканструкцыя традыцыйнага мыслення ў цэлым, супастаўленне славянскай фальклорнай традыцыі з традыцыямі іншых народаў, перадусім тых, з якімі славяне ўступалі ў цесны кантакт. Такая праца павінна быць комплекснай як паводле спалучэння розных метадаў і прыёмаў апісання, так і паводле ўключэння фалькларыстычнай праблематыкі ў больш шырокае кола культурна-антрапалагічных праблем.

Крыніцы і літаратура

1. Гуревич А. Избранные труды : в 2 т. – Т. 2 : Средневековый мир / А. Гуревич – М ; СПб. : Унив. кн., 1999. – 560 с.
2. Замовы [уклад. Г. А. Барташэвіч]. – Мінск : Бел. навука, 2000. – 597 с.
3. Лобач У. А. Міф. Прастора. Чалавек: традыцыйны культурны ландшафт беларусаў у семіятычнай перспектыве / У. А. Лобач. – Мінск : Тэхналогія, 2013. – 510 с.
4. Никифоровский Н. Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи... Витебской Белоруссии / Н. Я. Никифоровский. – Витебск : Губерн. типолитограф., 1897. – 338 с.

5. Пространство и время в языке и культуре : [сб. науч. работ] / отв. ред. С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2011 – 367 с.
6. Романов Е. Р. Белорусский сборник, 1912. – Вып. 8 : Быт белоруса / Е. Р. Романов. – Вильно : Тип. А. Г. Сыркина, 2012. – 411 с.
7. Толстой Н. И. Восток – запад / Н. И. Толстой // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. – Т. 1 : А–Г / [под общ. ред. Н. И. Толстого]. – М. : Междунар. отношения, 1995. – С. 445–447.
8. Філіпенка У. Усход / У. Філіпенка // Міфалогія беларусаў : энцыклапедычны слоўнік / [наук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько]. – Мінск : Беларусь, 2011. – С. 486.

Скарачэнні

ФЭАБ – Фальклорна-кразнаўчы архіў вучэбнай фальклорна-кразнаўчай лабараторыі БрДУ імя А. С. Пушкіна.

Швед Инна. К вопросу поэтики пространства: семиотизация востока в белорусском фольклоре.

Статья посвящена вопросам семиотизации Востока как стороны света. Историко-генетическое изучение, ориентирующееся на диахроническое и парадигматическое исследование «языка» пространства как целостного феномена знаково-символической системы белорусского фольклора, дополняется функционально-семантическим исследованием. На белорусском фольклорно-этнографическом материале XIX – начала XXI веков раскрываются особенности реализации символики Востока как элемента пространственного кода в различных ритуально значимых ситуациях семейной, календарной, окказиональной обрядности и будничной жизни, а также устно-поэтических текстах. Особое внимание уделяется обсуждению дискурса семиотизации этой части света в народно-медицинских и матрициальных магических практиках и соответствующих заговорах, где рассматриваемый элемент пространственного кода играет первостепенную роль, поворот лицом и движение на Восток выступает стержневой линией ритуального поведения, реализует, среди прочего, идею «новизны», «чистоты», отсылающей к космо- и антропогонической ситуации первоначала, «золотого века», когда ново-созданный мир был чист, гармоничен, совершенен. Рассмотрение различных обрядово-текстовых реализаций символики Востока позволяет сделать вывод, что его «мифоритуальный ресурс» связан с актуализацией положительных коннотаций.

Ключевые слова: семиотизация, Восток, мифопоэтическая модель мира, белорусский фольклор.

Shved Ina. To the Question of the Space Poetics: Semiotization of East in the Belarusian Folklore. The

article is devoted to the semiotization of east as a cardinal direction. Historical and genetic studies that focus on paradigmatic and diachronic study of the «language» of the space as an integral phenomenon of sign-symbolic system of the Belarusian folklore, complemented by a functional-semantic research. In the Belarusian folklore and ethnographic material 19 – early 21 centuries are revealed features of the implementation of the East as part of the symbolism of the spatial code in different ritually significant situations of family, calendar, and occasional rituals of everyday life, as well as oral and poetic texts. Particular attention is paid to the discussion of discourse semiotization this part of the world in people's health and matrimonial magical practices and the related plots, where the element of spatial code plays a pivotal role, turning face and movement to the east stands the core line of ritual behavior, implements, among other things, the idea of «novelty» «purity» «that refers to a cosmopolitan and anthropogonic situation ultimate beginning, the» golden age «when the newly created world was pure, harmonious, perfect. Consideration of various ritual and symbolism east text implementations allows to conclude that his «life mythos-ritual» associated with the actualization of positive connotations.

Key words: semiotization, east, mythopoetic model of the world, the Belarusian folklore.

Стаття надійшла до редколегії
21.09.2015 р.

УДК 821.161.2 (092)

Наталія Шевель

Особливості інтерпретації мотивів та образів Т. Шевченка у творчості поетів «Української хати»

У статті досліджено особливості впливу особистості Т. Шевченка, мотивів та образів його творчості на доробок поетів «Української хати»; визначено традиції й новаторство художньої інтерпретації актуальних для модерністів образів, зокрема народного співця, кобзи, туману, ночі; з'ясовано зумовленість специфіки образності.

Ключові слова: модернізм, символізм, «Українська хата», традиційні образи, новаторство.

© Шевель Н., 2015